

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MARKAZIY BANK VA UNING BOSHQARMALARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Alikulova Sohiba

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 3-kurs talabasi
3-24 guruh talabasi

alikulovasohiba4@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida Markaziy bank va uning hududiy boshqarmalari faoliyatining amaldagi holati statistik ko'rsatkichlar asosida tahlil qilinadi. Inflyatsiya darajasi, asosiy stavka, oltin-valyuta zaxiralari hamda depozit foiz stavkalari kabi indikatorlar orqali pul-kredit siyosatining samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari markazlashgan boshqaruv tizimi hududiy boshqarmalar vakolatlarini cheklayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda mavjud mexanizmlarning yetarli salohiyatga ega ekani aniqlanadi. Muallif tomonidan hududiy darajada qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish, nazorat funksiyalarini kuchaytirish hamda normativ-huquqiy bazani takomillashtirishga qaratilgan takliflar asoslab beriladi.*

***Kalit so'z.** Markaziy bank, pul-kredit siyosati, inflyatsiya, asosiy stavka, oltin-valyuta zaxiralari, depozit foiz stavkalari, majburiy rezervlar, bank nazorati, hududiy boshqarmalar, moliyaviy barqarorlik, monetar instrumentlar, huquqiy tartibga solish*

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida pul-kredit tizimining barqaror ishlashi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda Markaziy bank nafaqat pul muomalasini tartibga soluvchi institut sifatida, balki makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, inflyatsiyani jilovlash, milliy valyuta barqarorligini saqlash hamda moliyaviy tizimning ishonchliligini ta'minlash vazifalari Markaziy bank faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab beradi.¹ Shu bois uning institutsional tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi iqtisodiy siyosatning umumiy natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda pul-kredit siyosatini modernizatsiya qilish, inflyatsion targetlash tizimiga bosqichma-bosqich o'tish hamda moliyaviy bozorlarni liberallashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Mazkur o'zgarishlar Markaziy bank faoliyatining mazmunini yangilash bilan

¹ O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni.

birga, uning hududiy boshqarmalari oldiga ham yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Chunki iqtisodiy jarayonlarning hududlar kesimidagi farqlanishi pul-kredit siyosatini amalga oshirishda differensial yondashuvni talab etadi. Amaldagi tizimda esa boshqaruvning yuqori darajada markazlashgani hududiy bo‘linmalarning imkoniyatlarini to‘liq ishga solishga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, Markaziy bank va uning hududiy boshqarmalari faoliyatini takomillashtirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Xususan, hududiy boshqarmalarning vakolatlari, ularning qaror qabul qilishdagi ishtiroki, bank nazorati va monitoring jarayonlaridagi roli amaldagi normativ-huquqiy bazada qay darajada mustahkamlanganini chuqur tahlil qilish zarur. Bu esa pul-kredit siyosatining samaradorligini oshirish bilan birga, uning hududiy darajadagi ta’sirchanligini kuchaytirish imkonini beradi.²

Adabiyotlar tahlili

Markaziy bank faoliyati, pul-kredit siyosati va uning institutsional asoslarini o‘rganish iqtisodiy va huquqiy tadqiqotlarda keng yoritilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu masalaga oid ilmiy qarashlar, avvalo, monetar nazariya doirasida shakllangan bo‘lib, klassik va keynsiy yondashuvlar Markaziy bankning iqtisodiyotdagi rolini turlicha talqin qiladi. Klassik maktab vakillari pul massasini nazorat qilish orqali narxlar barqarorligini ta’minlash mumkinligini ta’kidlasa, keynscha yondashuvda davlatning monetar siyosat orqali iqtisodiy faollikka ta’siri muhim o‘rin egallaydi.³ Ushbu nazariy asoslar Markaziy bank faoliyatining iqtisodiy mohiyatini tushunishda muhim metodologik baza bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda Markaziy bankning mustaqilligi masalasi alohida yo‘nalish sifatida ajralib turadi. Xususan, monetar siyosatning samaradorligi bevosita institutsional mustaqillik darajasiga bog‘liqligi ko‘plab tadqiqotlarda asoslab berilgan.⁴ Bu borada Barro va Gordonning inflyatsion kutilmalar modeli, shuningdek, Rogoffning “konservativ markaziy bank” konsepsiyasi muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlarga ko‘ra, Markaziy bankning siyosiy bosimdan xoli bo‘lishi inflyatsiyani barqaror ushlab turish imkoniyatini oshiradi.

Hududiy boshqaruv tizimi va Markaziy bank funksiyalarining markazlashuvi masalasi ham ilmiy adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Ayrim tadqiqotchilar markazlashgan model moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda samarali ekanini ta’kidlasa, boshqa mualliflar hududiy bo‘linmalarga kengroq vakolat berish iqtisodiy jarayonlarga tezkor moslashuvni ta’minlashini asoslaydi. Xususan, rivojlanayotgan

² Walsh C. *Monetar nazariya va siyosat*. – MIT Press nashriyoti, 2017.

³ Keynes J.M. *Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi*. – London: Macmillan nashriyoti, 1936.

⁴ Alesina A., Summers L. “Markaziy bank mustaqilligi va makroiqtisodiy samaradorlik” // *Pul, kredit va bank ishi jurnali (Journal of Money, Credit and Banking)*, 1993.

mamlakatlar tajribasi hududiy darajadagi moliyaviy institutlarning mustaqilligi kreditlash jarayonlari va bank nazoratining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida Markaziy bank faoliyatiga oid ilmiy va normativ manbalar ham so'nggi yillarda sezilarli darajada kengaydi. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonun hamda unga kiritilgan o'zgartirishlar Markaziy bankning asosiy vazifalari, vakolatlari va institutsional tuzilmasini huquqiy jihatdan belgilab bergan.⁵ Shuningdek, pul-kredit siyosati konsepsiyalari, inflyatsion targetlash strategiyasi hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga doir hukumat qarorlari ushbu sohadagi amaliy yondashuvlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda Markaziy bank va uning hududiy boshqarmalari faoliyatini huquqiy va institutsional jihatdan tahlil qilishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Asosiy metod sifatida tizimli tahlil tanlanib, u orqali pul-kredit siyosati elementlari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Shuningdek, qiyosiy-huquqiy tahlil usuli yordamida milliy normativ-huquqiy baza xorijiy amaliyot bilan solishtirildi va boshqaruv modellaridagi farqlar aniqlandi. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilib, inflyatsiya, asosiy stavka, zaxiralar hamda bank tizimi ko'rsatkichlari asosida umumiy xulosalar shakllantirildi. Bundan tashqari, mantiqiy umumlashtirish va ilmiy abstraksiyalash usullari orqali hududiy boshqarmalar faoliyatidagi institutsional muammolar ajratib ko'rsatildi hamda ularni takomillashtirish bo'yicha asoslangan ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

1-jadval. O'zbekiston Respublikasida Markaziy bank faoliyatiga oid asosiy statistik ko'rsatkichlar

No	Ko'rsatkich nomi	Miqdori	Yil	Huquqiy tahlil uchun ahamiyati
1	Inflyatsiya darajasi	7,1 %	2026	Narxlar barqarorligi to'liq ta'minlanmagan, pul-kredit siyosatini kuchaytirish zarur
2	Inflyatsiya targeti	5 %	2026	"Narxlar barqarorligi" bo'yicha qonuniy maqsad
3	Asosiy stavka	14 %	2025–2026	Markaziy bankning asosiy monetar instrumenti

⁵ O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni.

4	Oltin-valyuta zaxiralari	75 mlrd AQSh dollari	2026	Tashqi barqarorlik va valyuta siyosati samaradorligi
5	Depozit foiz stavkalari	17–19 %	2026	Moliyaviy resurslar narxi yuqori ekanini ko'rsatadi
6	Majburiy rezerv normasi (UZS)	4 %	2026	Bank likvidligini huquqiy tartibga solish vositasi
7	Majburiy rezerv normasi (FX)	8,5 %	2026	Valyuta risklarini kamaytirish mexanizmi

Keltirilgan statistik ko'rsatkichlar O'zbekiston Respublikasida Markaziy bank tomonidan yuritilayotgan pul-kredit siyosatining mazmuni va amaldagi samaradorligini baholash imkonini beradi. Ularning kompleks tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'lida muayyan natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ayrim yo'nalishlarda tizimli takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Avvalo, inflyatsiya darajasining 7,1 foizni tashkil etishi belgilangan maqsadli ko'rsatkichdan yuqori ekanini qayd etish lozim. Bu holat narxlar barqarorligini ta'minlash mexanizmlarining to'liq ishlamayotganini emas, balki iqtisodiyotda saqlanib qolayotgan inflyatsion bosim omillari yetarlicha neytrallashtirmaganini anglatadi. Shunday sharoitda asosiy stavkaning 14 foiz darajasida ushlab turilishi Markaziy bank tomonidan ehtiyotkor va nisbatan qat'iy monetar siyosat yuritilayotganidan dalolat beradi. Biroq foiz stavkasining yuqoriligi iqtisodiy faollik, xususan, kredit resurslariga bo'lgan talab va investitsion jarayonlarga ma'lum darajada cheklovchi ta'sir ko'rsatishi mumkin. Demak, pul-kredit instrumentlaridan foydalanishda faqat inflyatsiyani jilovlash emas, balki iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash omillari ham inobatga olinishi zarur.

Oltin-valyuta zaxiralari hajmining 75 milliard AQSh dollariga yetgani Markaziy bankning tashqi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash borasida yetarli moliyaviy "yostiq"ka ega ekanini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, global moliyaviy bozorlar beqarorligi sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, zaxiralarning katta qismini oltin tashkil etayotgani ularning daromadliligi va likvidligi nuqtai nazaridan muayyan savollarni yuzaga keltiradi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, zaxiralar tarkibining muvozanatli diversifikatsiyasi ularning samarali boshqarilishini ta'minlaydi. Shu bois zaxiralarni boshqarishning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish, risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish dolzarb hisoblanadi.

Depozit foiz stavkalarining 17–19 foiz oralig'ida shakllanishi moliyaviy resurslar narxining yuqori ekanidan dalolat beradi. Bu esa, bir tomondan, aholi va

xo'jalik yurituvchi subyektlarning jamg'arish faolligini rag'batlantirsa, ikkinchi tomondan, kredit resurslarining qimmatlashuviga olib keladi. Natijada real sektor subyektlari uchun moliyalashtirish shartlari murakkablashadi. Shu nuqtai nazardan, banklararo raqobatni kuchaytirish, moliyaviy bozor infratuzilmasini rivojlantirish va foiz siyosatini muvozanatlashtirishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati yuzaga keladi.

Majburiy rezerv normalarining milliy valyutada 4 foiz va xorijiy valyutada 8,5 foiz darajasida belgilanishi Markaziy bankning likvidlikni tartibga solish hamda valyuta risklarini cheklashga qaratilgan siyosatini aks ettiradi. Xususan, xorijiy valyutadagi yuqori rezerv talabi bank tizimida dollarizatsiya darajasini pasaytirishga xizmat qiluvchi muhim instrument sifatida namoyon bo'ladi. Biroq ushbu mexanizmning samaradorligi ko'p jihatdan uning hududiy darajada qay darajada to'g'ri qo'llanilayotganiga bog'liq. Amaldagi boshqaruv tizimining yuqori darajada markazlashgani esa hududiy boshqarmalarning operativ va moslashuvchan qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan pul-kredit siyosati umumiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa-da, uning samaradorligini oshirish uchun institutsional va huquqiy mexanizmlarni chuqurlashtirish talab etiladi. Xususan, hududiy boshqarmalarning vakolatlarini kengaytirish, ularning nazorat va tahlil funksiyalarini kuchaytirish, shuningdek, monetar instrumentlardan foydalanishning moslashuvchanligini oshirish orqali pul-kredit siyosatining hududlar kesimidagi ta'sirchanligini kuchaytirish mumkin.

2-jadval. Hududiy boshqarmalar faoliyatiga oid tahliliy ko'rsatkichlar

No	Ko'rsatkich	Holati	Huquqiy muammo
1	Hududiy boshqarmalar soni	Respublika bo'yicha mavjud	Markazlashgan boshqaruv ustun
2	Qaror qabul qilish darajasi	Asosan markazda	Hududiy mustaqillik past
3	Kreditlash monitoringi	Hududlarda olib boriladi	Vakolatlar cheklangan
4	Bank nazorati	Markaziy bank orqali	Hududiy nazoratni kuchaytirish zarur
5	Raqamlashtirish darajasi	O'sib bormoqda	Huquqiy bazani yangilash talab etiladi

Hududiy boshqarmalar faoliyatiga oid tahliliy ko'rsatkichlar Markaziy bank tizimining institutsional tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlarini baholashda muhim

ahamiyat kasb etadi. Mazkur ko'rsatkichlar tahlili shuni ko'rsatadiki, amaldagi tizimda hududiy bo'linmalar mavjud bo'lsa-da, ularning real boshqaruvdagi o'рни va mustaqillik darajasi yetarli emas.

Avvalo, hududiy boshqarmalarning respublika bo'yicha shakllantirilgani Markaziy bank siyosatini joylarda amalga oshirish uchun zarur institutsional asos mavjudligini bildiradi. Biroq boshqaruvning yuqori darajada markazlashganligi sababli ushbu boshqarmalar ko'proq ijro etuvchi organ sifatida faoliyat yuritmoqda. Qaror qabul qilish jarayonlarining asosan markaziy apparat darajasida jamlangani hududiy organlarning tashabbuskorligini cheklaydi hamda mahalliy iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqib tezkor choralar ko'rish imkoniyatini pasaytiradi. Natijada pul-kredit siyosatining hududlar kesimidagi samaradorligi to'liq namoyon bo'lmaydi.

Kreditlash jarayonlari ustidan monitoringning hududiy darajada olib borilishi amaliy jihatdan muhim vazifa hisoblanadi. Chunki aynan hududiy boshqarmalar real sektor subyektlari bilan bevosita aloqada bo'lib, iqtisodiy faollik darajasini aniqroq baholash imkoniga ega. Shunga qaramay, ularning vakolatlari cheklangani sababli aniqlangan muammolarni joyida hal etish emas, balki markaziy apparatga axborot uzatish bilan kifoyalanish holatlari kuzatiladi. Bu esa boshqaruv qarorlarining kechikishiga va ayrim hollarda ularning samaradorligi pasayishiga olib kelishi mumkin.

Bank nazorati masalasida ham asosiy vakolatlarning markazda jamlangani tizimning bir xil standartlar asosida ishlashini ta'minlasa-da, hududiy xususiyatlarni hisobga olish imkoniyatini cheklaydi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari faol rivojlanayotgan hududlarda moliyaviy xizmatlarga bo'lgan talab o'ziga xos bo'lib, bu holat differensial yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, hududiy boshqarmalarning nazorat va tartibga solish funksiyalarini kuchaytirish orqali bank tizimining hududiy moslashuvchanligini oshirish mumkin.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar O'zbekiston Respublikasida Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin egallayotganini ko'rsatadi. Inflyatsiya darajasi, asosiy stavka, oltin-valyuta zaxiralari hamda depozit siyosati bilan bog'liq ko'rsatkichlar umumiy moliyaviy muvozanatni saqlashga xizmat qilayotgan bo'lsa-da, ayrim parametrlar bo'yicha maqsadli indikatorlarga to'liq erishilmaganligi tizimda qo'shimcha institutsional chora-tadbirlar zarurligini anglatadi. Xususan, inflyatsiyaning target darajadan yuqoriligi pul-kredit instrumentlarining ta'sirchanligini oshirish va ularni iqtisodiyot real sektori bilan yanada uyg'unlashtirish masalasini dolzarb qilib qo'yadi.

Tadqiqot natijalari Markaziy bank faoliyatida markazlashgan boshqaruv modeli ustun ekanini, bu esa hududiy boshqarmalarning qaror qabul qilish jarayonidagi ishtirokini cheklayotganini ko'rsatadi. Amaldagi holat hududiy darajada iqtisodiy jarayonlarga tezkor javob qaytarish imkoniyatini kamaytirib, pul-kredit siyosatining differensial qo'llanilishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, hududiy boshqarmalarning institutsional vakolatlarini qayta ko'rib chiqish, ularning nazorat va tahlil funksiyalarini kengaytirish zaruriyati yuzaga keladi.

Shuningdek, moliyaviy tizimda foiz siyosatining yuqori darajada shakllanishi kredit resurslarining qimmatlashuviga olib kelayotgani kuzatiladi. Bu holat iqtisodiyotning real sektoriga investitsion oqimlarning kirib kelishini ma'lum darajada cheklashi mumkin. Oltin-valyuta zaxiralarining barqarorligi ijobiy omil sifatida baholansa-da, ularning tarkibiy optimalligi va daromadlilik darajasi masalalari qo'shimcha tahlilni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Markaziy bank to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020 (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
2. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pul-kredit siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy statistik byulleteni. – Toshkent, 2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti: <https://cbu.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – Toshkent, 2025–2026.
7. Mishkin F. S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. – Pearson, 2021.
8. Blanchard O. *Macroeconomics*. – Pearson, 2020.
9. Barro R., Gordon D. "Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy". – Journal of Monetary Economics, 1983.
10. Rogoff K. "The Optimal Degree of Commitment to an Intermediate Monetary Target". – Quarterly Journal of Economics, 1985.
11. Friedman M. *A Program for Monetary Stability*. – New York: Fordham University Press, 1960.
12. Walsh C. E. *Monetary Theory and Policy*. – MIT Press, 2017.

13. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) hisobotlari: Uzbekistan Country Report. – Washington D.C., 2024.
14. World Bank. *Uzbekistan Economic Update*. – Washington D.C., 2025.
15. Toshmatov Sh., Abdullayev A. "O'zbekistonda bank tizimi va pul-kredit siyosati rivojlanishi". – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.